

Сырецкий дендрологический парк общегосударственного значения был создан в середине XX столетия на основе садового хозяйства банкира Карла Мейера. Исследования посвящены изучению, охране и сохранению вековых деревьев в насаждениях Сырецкого дендропарка. Проведена инвентаризация и дана оценка жизненного состояния всех вековых деревьев, а также их роли в ландшафтных композициях парка. Исследовано 39 вековых деревьев.

Ключевые слова: вековые деревья, жизненное состояние, ландшафтные композиции.

The Syretskiy Dendrological Park of state value was created in the middle of the XX century on the basis of the Carl Meyer banker garden economy. The research was dedicated to study, protection and retention of century old trees in the cultivations of Syretskiy Dendrological Park. The inventory of such trees was carried out and the estimation of the vital state of century old trees, and also their role in the topographical compositions of park was given. Totally 39 old trees were investigated.

Key words: century old trees, vital state, topographical compositions.

УДК 581.424:581:524:630.574:631.529

ВИДАТНІ ВІКОВІ ДЕРЕВА ДЕНДРОЛОГІЧНОГО ПАРКУ «ОЛЕКСАНДРІЯ» ЯК ПАМ'ЯТНИКИ ПРИРОДИ ТА ОБ'ЄКТИ ІСТОРИКО- КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

***Н. М. Дойко, кандидат біологічних наук, старший науковий
співробітник***

***Державний дендрологічний парк «Олександрія» НАН України
e-mail: index_bc@ukr.net***

Державний дендрологічний парк «Олександрія», одну з провідних ботанічних установ України, було створено на основі однойменного присадибного парку графів Браницьких наприкінці XVIII ст. Він отримав у спадок унікальну колекцію старовікових дерев, які є пам'ятками природи й об'єктами історико-культурної спадщини. Наші дослідження присвячено повній інвентаризації всіх старовікових дерев парку, оцінці їхнього життєвого стану, визначенню необхідних заходів щодо їх лікування та індивідуальному догляду. В роботі дано характеристику 47 видатним деревам парку.

Ключові слова: старовікові дерева, історико-культурна спадщина, життєвий стан, заходи індивідуального догляду.

В інтегральній проблемі збереження біорізноманіття вагоме місце посідає вивчення унікального генофонду, біологічної стійкості, життєздатності та довговічності старовікових дерев. Нині, коли людство постійно втрачає розмаїття рослин, враховуючи найважливішу роль рослин у підтримці стійкості екосистем, збереження біорізноманіття, в тому числі і старовікових дерев, є найпріоритетнішим завданням сучасної ботанічної науки.

Неоціненну роль у вирішенні цих завдань мають відігравати старовинні дендропарки (колишні панські садиби), які володіють раритетними колекціями старовікових дерев природної та інтродукованої флори, а також природними насадженнями, на основі яких були створені. З метою захисту історичних садів і ландшафтів 21 травня 1981 р. у Флоренції Міжнародний комітет з історичних садів (International Committee for Historic Gardens) прийняв Флорентійську хартію (Charter of historic gardens and land scopes (Florence charter)) [10]. Цей документ передбачає також збереження природних насаджень старовинних парків-садів, які визначають вигляд парку.

Державний дендрологічний парк «Олександрія», одну з провідних ботанічних установ НАН України, було створено на основі однойменного присадибного парку графів Браницьких наприкінці XVIII ст. Унікальність старовинного парку «Олександрія» полягає в його історичній, культурній, природній спадщині. Безцінна колекція старовікових дерев визначає вигляд та самобутність парку.

Охорона старовікових дерев у дендропарку «Олександрія» має не лише велике значення в рамках загальнодержавної програми збереження природної спадщини, а й свою, дуже важливу специфіку. Кожне старовікове дерево має свою ландшафтоутворюючу роль, тож збереження кожного дерева набуває особливої цінності для збереження історичного ландшафту і, в кінцевому підсумку, самобутності й неповторності дендропарку, нашого спільного природного, культурного і історичного надбання. Д. С. Лихачов вважає старі дерева справжніми героями романтичних парків [4]. О. Поп про старе дерево говорив: «...таке дерево – більш благородний об'єкт, ніж принц у своєму вбранні під час коронації» [11]. Таке неоціненне багатство, яким володіє дендропарк, потребує повного обліку всіх старовікових дерев, їхнього індивідуального захисту, лікування, надання їм певного охоронного статусу, заповідання, широкої популяризації – тобто всіх тих заходів, що сприятимуть збільшенню їхньої життєздатності та довговічності.

Охорона старовікових дерев в Україні бере початок з кінця XIX ст. Перші постанови ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР, що забороняли вирубку старих дерев, було видано в 1949 і в 1951 рр. На початку 1960-х рр. було проведено першу велику інвентаризацію старовікових дерев України (охоронний статус отримали десятки дерев). Кілька сотень старовікових дерев віднесено до заповідних під час другої великої інвентаризації в 1971–1972 рр. В Україні на цей час заповідано близько 3 тисяч дерев [3].

У дендропарку «Олександрія» роботи з вивчення старовікових та видатних дерев стосувалися тільки діброви [1], щодо інших видів дерев такі дослідження було проведено вперше.

Мета досліджень – провести повну інвентаризацію старовікових та видатних дерев на території дендропарку «Олександрія», оцінити їхній життєвий стан, визначити необхідні заходи щодо їх лікування та індивідуального догляду.

Матеріал і методика досліджень: об'єктом досліджень були природні та штучні деревні насадження дендропарку «Олександрія».

Вік рослин, їхнє походження встановлювали за архівними матеріалами. Спеціальні дослідження вікових рослин проводили за загальноприйнятими методиками. Таксаційні показники насаджень визначали за загальноприйнятими в лісовій і ландшафтній таксації методами [5, 8]. Життєвий стан рослин визначали за допомогою «Санітарних правил у лісах України» [7].

Від засновників парку нам залишилася безцінна спадщина у вигляді вікових дерев. Олімпіада Шишкіна згадувала: «Олександрійський сад великий і різноманітний; графиня Олександра Василівна почала його розводити близько 1790 року, і князь Потьомкін прислав їй, по Дніпру, в який впадає і протікає через сад річка Рось, цілу барку молодих ялин. Крім дуба та берези тут висаджені три американські сосни, що їх називають Веймутовими... і подаровані імператрицею Катериною. Липа американська схожа на нашу, але цвіте пізніше, і квітки великі запашні. Прекрасний запах і у дрібних жовтих квіток дикої маслини. Серед нових для нас рослин мені особливо сподобався в Олександрії високий, густий чагарник *Rhus cotinus*. Окрім згаданих дерев, багато різних тополь величезної висоти і товщини» [2]. У Географічному словнику Польського Королівства, що побачив світ 1880 р., записано слова Барбари Вернер: «Гетьманша Браницька, закохана у декоративне садівництво, вибрала хороше, зручне місце поблизу Білої Церкви під сад, який назвала на свою честь “Олександрія”». Там «...вона перша познайомила цю околицю з декоративним садом, перша пересилила сюди канадську та пірамідальну тополі, до того не відомі тут, та інші дерева та кущі з королівства польського та закордону, що потребувало великих фінансових витрат» [12].

Результати досліджень. Наші дослідження показали, що в історичній частині території парку (201,5 га) зростає понад 3 тисячі дерев віком більш як 200 років (рис. 1).

До групи видатних дерев (табл.) ми віднесли не тільки найстаріші, а й ті дерева, що вирізняються своїми розмірами або мають історичну цінність. До таблиці ввійшли дерева, які досягли найбільших метричних показників в умовах дендропарку «Олександрія».

1. Меморіальні дерева:

- *Fraxinus excelsior* L. – «Імператорський ясен» (порядковий номер у таблиці 15), дерево посажено у 1816 р. [2, 6];
- *Pinus strobus* L. – дерево, подароване імператрицею Катериною II до 1795 р. (27);

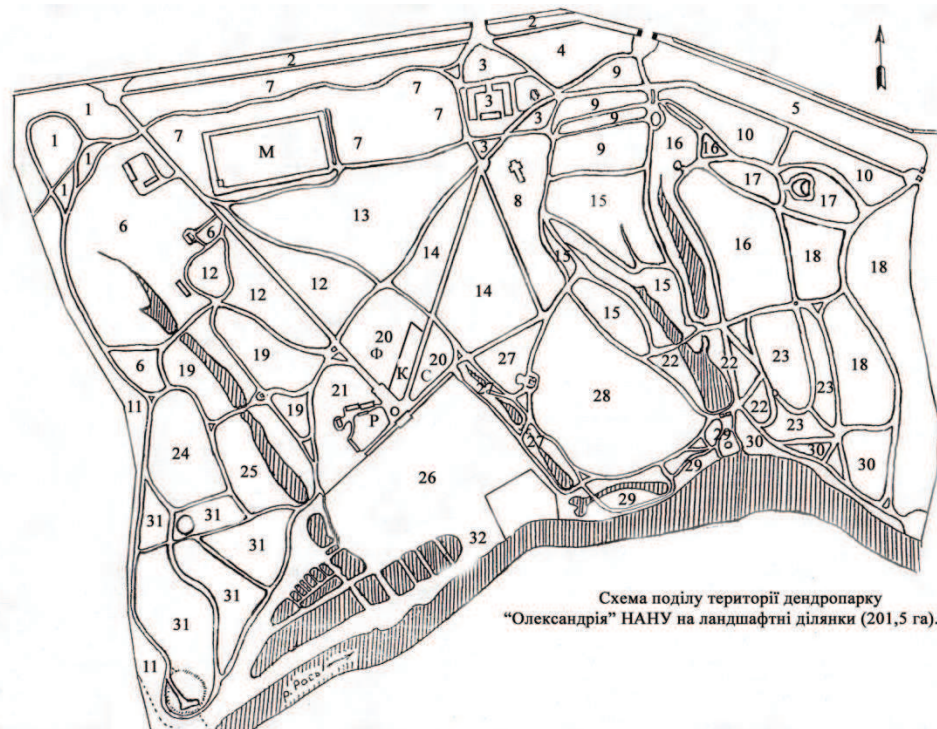

Рис. 1. Схема історичної частини парку «Олександрія»

Характеристика видатних вікових дерев у дендропарку
«Олександрія» НАН України

№ з/п	Назва виду	Місце зростання, квартал	Вік дерева	Обхват стовбура на висоті 130 см /діаметр, см	Висота дерева	Діаметр крони	Санітарний стан, бал
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	<i>Acer platanoides</i> L.	15	> 150	270/86	28	12×14	I
2.	<i>Acer pseudoplatanus</i> L.	29	> 150	316×101	14	10×8	III
3.	<i>Acer pseudoplatanus</i> L.	22	> 150	282/90	26	16×12	I
4.	<i>Aesculus hippocastanum</i> L.	6	≈180	232/74	18	14×12	III
5.	<i>Aesculus hippocastanum</i> L.	15	180	385/122	23	18×18	III
6.	<i>Betula pendula</i> Roth	28	> 150	234/75	26	14×11	II
7.	<i>Betula</i> sp.	28	> 150	211/62	24	13×13	I
8.	<i>Betula</i> sp.	28	> 150	232/74	26	15×12	I
9.	<i>Betula</i> sp.	28	> 150	246/78	22	14×15	I
10.	<i>Celtis occidentalis</i> L.	27	200	210/68	17	12×10	I
11.	<i>Fagus sylvatica</i> L.	3	> 150	358/114	17	12×14	III
12.	<i>Fraxinus excelsior</i> L.	3	≈ 200	454/146	33	25×25	II
13.	<i>Fraxinus excelsior</i> L.	15	≈ 200	496/158	28	18×16	IV
14.	<i>Fraxinus excelsior</i> L.		≈ 200	412/131	33	18×15	II
15.	<i>Fraxinus excelsior</i> L.	10	≈ 200	426/136	26	18×14	II

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8
16.	<i>Fraxinus excelsior</i> L.	15	≈ 200	562/179	37	24×12	II
17.	<i>Gleditsia triacanthos</i> L.	28	200	268/85	28	12×10	I
18.	<i>Gleditsia triacanthos</i> L.	28	200	335/107	27	16×14	I
19.	<i>Juglans nigra</i> L.	27	> 150	288/92	22	18×16	I
20.	<i>Juniperus virginiana</i> L.	8	> 150	94/30	14	3×5	II
	<i>Larix polonica</i> Racib.	29	≈ 200	230/73	26	12×10	II
21.	<i>Larix sibirica</i> Ledeb.		≈ 150	234/75	25	5×6	I
				210-			
22.	<i>Liriodendron tulipifera</i> L.	28	> 170	198-247/ біля землі 420/134	22	14×10	III
23.	<i>Picea abies</i> (L.) Karst.		> 225	360/115	30	18×18	II
24.	<i>Picea abies</i> (L.) Karst.	31	≈ 150	242/77	30	10×8	II
25.	<i>Picea abies</i> (L.) Karst.	28	≈ 200	283/90	28	12×6	II
				306/94-			
26.	<i>Pinus nigra</i> Arn.	27	≈ 200	351/118 біля землі 520/166	22	18×18	III
27.	<i>Pinus strobus</i> L.	27	> 225		16	16×16	III
28.	<i>Pinus sylvestris</i> L.	28	≈ 200	426/136	22	12×12	II
29.	<i>Pinus sylvestris</i> L.	28	≈ 200	447/142	21	9×9	I
30.	<i>Populus ×canescens</i> (Aiton) Sm.	29	> 100	630/201	30	18×14	III
31.	<i>Populus ×canescens</i> (Aiton) Sm.	29	> 100	520/166	24	15×13	III
32.	<i>Populus ×canescens</i> (Aiton) Sm.	29	> 120	576/183	28	14×10	II
33.	<i>Populus nigra</i> L.	28	200	714/227	33	25×25	II
34.	<i>Pyrus communis</i> Mill.	18	150	285/91	12	13×9	II
				405/129			
35.	<i>Pyrus communis</i> Mill.	18	150	1 стовбур 278/87	12	4×7	III
36.	<i>Quercus robur</i> L.	9	> 200	356/113	16	18×16	II
37.	<i>Quercus robur</i> L.	30	> 550	557/177	30	15×15	II
38.	<i>Quercus robur</i> L.	31	> 350	380/121	28	18×18	II
39.	<i>Quercus robur</i> L.	8	> 550	556/177	23	10×12	III
				356-328			
40.	<i>Quercus robur</i> L.	28	≈ 400	біля землі 605/193	23	20×20	III
41.	<i>Robinia pseudoacacia</i> L.	16	до 200	286/91	28	9×8	III
42.	<i>Robinia pseudoacacia</i> L.	23	до 200	312/99	24	5×7	III
43.	<i>Tilia cordata</i> Mill.	12	до 200	270/86	10	16×14	III
44.	<i>Tilia cordata</i> Mill.	23	до 200	274/87	23	13×14	II
45.	<i>Tilia euchlora</i> C. Koch.	27	≈ 150	284/90	18	12×10	I
46.	<i>Ulmus scabra</i> Mill.	15	≈ 200	370/118	33	16×14	I

Рис. 2. *Quercus robur* L. на малюнку Вільбальда Ріхтера (1828 р.) та сучасний вигляд (фото 2015 р.)

Рис. 3. Найстаріші дерева *Quercus robur* L. у дендропарку «Олександрія», що ростуть у кв. 8 та 31 (вересень 2015 р.)

- *Pinus nigra* Arn. – втілення в природі скульптури Антоніо Каннови «Три грації», яка зберігалася в колекції графів Браницьких;
- *Pinus sylvestris* L. – родинне дерево (29). Чотиристовбурне дерево за кількістю дітей у родині Ксаверія та Олександри Браницьких – символ міцної родини;
- *Quercus robur* – дерево (37) зафіксовано на малюнку Вільбальда Ріхтера (1828 р., рис. 2) [9];
- історичні дерева: *Quercus robur* L. – «Дуб Семена Палія» (39). Зростає на місці, де тривалий час (1702–1704 рр.) стояв із табором один із загонів славного козацького ватажка Семена Палія.

2. Найстаріші дерева в Україні: *Liriodendron tulipifera* L. (рік інтродукції 1850) та *Juniperus virginiana* (рік інтродукції 1880), *Pinus strobus* (27) – можливо найстаріше у Європі.
3. Дерева віком понад 550 років: *Quercus robur* (38, 40) (рис. 3).
4. Найбільші дерева – 37 дерев.

Вивчення санітарного стану показало, що 12 дерев не мають видимих ознак уражень (I бал), 14 дерев мають незначні ушкодження (II бали) та у 16 дерев є дупла, ушкодження гнилями та грибами трутовиками або до 2/3 всихання крони (III бали); 1 дерево має тільки одну живу гілку та сильне зараження трутовиками (IV бали).

Незважаючи на проведений обсяг робіт із догляду за старовіковими та визначними деревами та відновлення історичних ландшафтних композицій зі старовікових дерев, перед науковим колективом дендропарку стоїть ще багато важливих завдань із їх збереження.

Необхідна паспортизація всіх старовікових та визначних дерев дендропарку, створення комп'ютерної бази даних із фіксуванням усіх щорічних змін, що стосуються їх життєвого стану.

У 2015 р. після проведення детальної інвентаризації видатних дерев парку розроблено план робіт з індивідуального захисту кожного історичного, меморіального або визначного дерева, для 3 дерев встановлено захисні огорожі для повного обмеження доступу відвідувачів до дерева. Проведено експертизу безпеки визначних дерев, насамперед тих, що зростають у приалейній зоні. Укріплено скелетні гілки системою захисту «Кобра» для 2 дерев. Проведено лікування низки вікових дерев, уражених хворобами, за сучасними світовими технологіями, які передбачають мінімальне втручання в природу дерева і є екологічно доцільними. Для двох дерев – *Quercus robur* («Дуб Семена Палія» (номер у таблиці 39), та найстарішого дубу (38) підготовлено і подано документи для присудження статусу – пам'ятка природи.

Список літератури

1. Драган Н. В. Підсумки дослідження вікової діброви дендрологічного парку «Олександрія» за 2008—2012 роки / Н. В. Драган // Науковий вісник НЛТУ України : збірник науково-технічних праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.13. – С. 71—78.
2. Заметки и воспоминания русской путешественницы по России, в 1845 году. Часть первая. – СПб., 1848. – С. 250–259.
3. Кушнір А. І. Знамениті та історичні дерева України – перші підсумки / А. І. Кушнір, І. П. Сіренко, А. І. Юхимець // Український екологічний вісник. – 1995. — № 1—2. – С. 158–159.
4. Лихачов Д. С. Поэзия садов. К семантике садово-парковых стилей. Сад как текст / Д. С. Лихачов. – СПб. : Наука С.-Петербургское отд., 1991. – 372 с.
5. Никитин К. Е. Сортиментные таблицы для таксации леса на корню / К. Е. Никитин. – К. : Урожай, 1984. — 630 с.

6. Репрінцев В. В. Сторінки епістолярної спадщини графів Браницьких (1807–1816 pp.) / В. В. Репрінцев // Юр'євський літопис. – 1996. – № 1. – С. 79–82.
7. Санітарні правила в лісах України. – К., 1995. – 19 с.
8. Свириденко В. Е. Лісівництво / В. Е. Свириденко, А. Й. Швиденко. – К. : Сільгоспосвіта, 1995. – 364 с.
9. Aftanazy R. Materialy do dziejow rezydencji / R. Aftanazy. – Warszawa, 1993. – Т. XI В. – 288 s.
10. Charter of historic gardens and land scopes (Florence charter), 1981 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.international.icomos.org/e_floren.htm.
11. Moris R. Brownell. Alexander Pop and the Arts of Georgian England / Brownell Moris R. – P. 136.
12. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880. – Т. 1. – S. 179.

Государственный дендрологический парк «Александрия», одно из ведущих ботанических учреждений Украины, был создан на основе одноименного приусадебного парка графов Браницких в конце XVIII столетия и получил в наследство уникальную коллекцию старовозрастных деревьев, которые являются памятниками природы и объектами историко-культурного наследия. Наши исследования посвящены полной инвентаризации всех старовозрастных деревьев парка, оценке их жизненного состояния, определению необходимых мероприятий по их лечению и индивидуальному уходу. В работе дана характеристика 47 выдающихся деревьев парка.

Ключевые слова: старовозрастные деревья, историко-культурное наследие, жизненное состояние, мероприятия по индивидуальному уходу.

The “Olexandria” State Dendrological Park is one of leading botanical institutions in Ukraine. The park was based on the eponymous landscaped park of Counts Branitskie`s at the end of the XVIII century and it inherited a unique collection of old growth trees that are monuments of nature and historical, cultural heritage objects. Our research devoted to a full inventory of old-growth trees of the park, assessing their condition of life, and the definition of necessary measures for their treatment and personal care.

Key words: secular trees, historical and cultural heritage, condition of life, measures of individual care.